

Kinga Olszewska

Element szczególny w otoczeniu : znaki czasu na przykładzie Grodziska Bródnowskiego w Warszawie

Mazowsze Studia Regionalne 18, 71-78

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Element szczególny w otoczeniu – znaki czasu na przykładzie Grodziska Bródnowskiego w Warszawie

Kinga Olszewska

STRESZCZENIE

W artykule rozpatrzono wczesnośredniowieczne Grodzisko Bródnowskie w Warszawie jako element szczególny w otoczeniu. Odkryte w XX w., gruntownie przebadane, stanowi symbol przeszłości. Współczesne materiały wykorzystywane do odtworzenia obiektu, jak i kształtowania przestrzeni w jego sąsiedztwie, mogą obniżyć wartość jego historycznego przekazu. Analizowane relacje, między grodem a otaczającym krajobrazem, świadczą o zmieniających się funkcjach na tym obszarze na przestrzeni wieków i uznano je za znaki czasu. Grodzisko niegdyś było miejscem schronienia, dziś ma być obiektem badań naukowych, edukacji, a także stanowić atrakcję turystyczną i pomagać w promowaniu dzielnicy.

Wstęp

„Przecież to, o czym ci opowiadam, to, co oglądasz, jest preludium Warszawy. Tak jak w muzyce preludium jest zasadniczo wstępem, zapowiedzią jakiegoś utworu, tak czasy, wydarzenia, które badają archeologowie, to preludium, to zapowiedź tego miasta, które na przełomie XIII i XIV wieku zapisało się na kartach historii już jako miasto w pełni zorganizowane, z wszystkimi przywilejami. To preludium Warszawy czternastowiecznej, otoczonej pierścieniem ceglanych murów, Warszawy Zyguntowskiej, Warszawy Canaletta, Warszawy Chopina, Warszawy, w której żyjemy.” [Kołos-Szafrańska, 1966, 44]

Każde kolejne pokolenie ludzi, niezależnie od miejsca osiedlenia, kształtuje przestrzeń wokół siebie zgodnie z aktualnymi potrzebami, przyjętą modą i własną estetyką. Działalność człowieka, zmieniająca otoczenie, jest wyraźnie widoczna na obszarach miejskich, gdzie zażytkowa architektura i parki sąsiadują z nowoczesnymi osiedłami mieszkaniowymi oraz tnącymi niebo wieżowcami. Miejsca o szczególnym znaczeniu dla historii miasta stanowią swoisty szkielet kulturowy, na którym budowana jest jego wyjątkowa, niepowtarzalna atmosfera. Identyfikacja tych miejsc, a następnie ich popularyzowanie, przyczynia się do integracji poszczególnych części miasta. Warszawa jest stosunkowo młodą metropolią i w odróżnieniu od Krakowa lub Gniezna nie słynie z pradawnej i barwnej przeszłości. Wyodrębnienie elementów szczególnych, o znaczeniu historycznym, ma niezwykle znaczenie w dynamicznie zmieniającej się przestrzeni stolicy. W dzisiejszych czasach są one nie tylko świadectwem przeszłości, ale zgodnie z obecnymi potrzebami, powierzane są im nowe misje do realizowania.

Niniejszy artykuł ma na celu ukazanie szczególnej roli elementu w przestrzeni, a także wpływu czasu na pełnione przez niego funkcje w przestrzeni miejskiej. Zakres pracy obej-

Ryc. 1. Lokalizacja Grodziska w dzielnicy Targówek

Źródło: opracowanie własne autorki na podstawie <https://www.google.pl/maps/>

muje Grodzisko Bródnowskie w Warszawie, jego znaczenie w przeszłości oraz obecnie, a także zmieniające się na przestrzeni lat funkcje obiektu.

Grodzisko Bródnowskie element szczególny kiedyś i dzisiaj

Grodzisko Bródnowskie znajduje się w warszawskiej dzielnicy Targówek (Ryc. 1.), w zachodniej części Lasu Bródnowskiego. Razem z osadą podgrodową stanowią jedyny wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy, odkryty w granicach administracyjnych dzisiejszej stolicy [Piotrowski, 2001]. Zmieniające się przez lata otoczenie wchłonęło pozostałości wioski, by ujrzała ona ponownie światło dzienne w XX wieku. Ogromne przemiany, które zachodziły w prężnie rozwijającej się dzielnicy Targówek sprawiły, że obecnie otoczenie obiektu, jak i sama konstrukcja grodziska, daleko odbiegają od pierwotnej. Niezależnie od tych zmian grodzisko jest niewątpliwie elementem szczególnym w otoczeniu, przede wszystkim ze względu na swoją wartość historyczną. Niezwykłość obiektu została doceniona również przez autorkę Zofię Kołos-Szafrańską, która w swojej książce nazwała grodzisko preludium Warszawy [Kołos-Szafrańska, 1966, 44], a okładkę ozdobił rysunek rekonstrukcji grodziska¹.

¹ K. Musianowicz, na podstawie badań z lat 50., postawiła hipotezę, że gród był dwuczłonowy. Zostało to jednak obalone po badaniach przeprowadzonych w latach 1989-90 [Lipińska, 2001].

Grodzisko dawniej

Gród wraz z otaczającą osadą powstał prawdopodobnie w drugiej połowie X wieku, istniał krótko, gdyż tylko do czasów pierwszej połowy XI wieku. Zniszczony został przez pożar i nigdy go nie odbudowano [Lipińska, 2001]. Umiejscowiony był na wydmie, otoczonej przez rozległe bagna, znajdujące się pomiędzy rzeczkami Skurczą a Zazą, które ograniczały dostęp do samego grodu oraz do znajdującej się na tarasie wydmowym osady. Grodzisko było typu pierścieniowego, o rozmiarach 47x40 m, bez znajdujących się wewnątrz zabudowań. Konstrukcja wału wzniesiona została metodą przekładkową². W górnej części wbudowano w wał skrzynie wypełnione piaskiem i kamieniami polnymi, na których umieszczono płot zrobiony z pionowych i poziomych belek drewnianych. Podstawa wału wynosiła około 8-8,5 m, a wysokość 5,5-6m. Z zewnątrz wał pokryty był ziemią i darnią, a także warstwą gliny dla ochrony przed ogniem i w celu umocnienia konstrukcji. Jedyna brama do grodu znajdowała się w jego południowej części, z wyjściem prowadzącym na bagna. Wejście tworzył wąski korytarz zbudowany z drewnianych bali, zwieńczony zadaszoną nadbudówką. Bramę zamykały drewniane, podwójne wrota – od strony zewnętrznej i wewnętrznej przejścia prowadzącego do grodu [Lipińska, 2001]. Po pożarze grodu osada funkcjonowała jeszcze tylko do końca XI wieku, na co wpływ miała zapewne zmiana stosunków wodnych w najbliższej okolicy [Miśkiewicz, 2001].

Grodzisko obecnie

Dzisiejszy wygląd grodziska (Ryc. 2.) jest wynikiem rewaloryzacji przeprowadzonej po zakończeniu badań archeologicznych. W pierwszym etapie prac odtworzono ziemny wał i ogrodzenie, a następnie wprowadzono roślinność. Gród ma owalny kształt – wał o podstawie 10 m i wysokości około 3 m, ze zwieńczeniem korony uwydatnionym nasadzeniami z bylin i krzewów (m.in. *Calamagrostis acutiflora*, *Rosa rugosa*, *Potentilla fruticosa*). Zewnętrzna podstawa wału i wejście wyłożone są dębowymi połowiznami, w rodzaj ścieżki umożliwiającej okrążenie obiektu, a wewnątrz grodziska stanowi nawierzchnia gruntowa. Drewniane ogrodzenie poprowadzone jest dookoła, z wejściem na teren grodziska w północno-zachodniej części wału, na wysokości ścieżki rekreacyjnej poprowadzonej przez polanę. Otoczenie tworzą zarośla tarniny, ściana młodego lasu mieszanego, typu dębowo-grabowego, urządzenia i ścieżki rekreacyjno-wypoczynkowe oraz tablice informacyjne. Polanę, na której znajduje się grodzisko, przekształcono w ostatnich latach w polanę archeologiczną, do której wejście stanowi brama stylizowana na wczesnośredniowieczną. Elementy wyposażenia: plac zabaw, wiaty, kosze, tablice informacyjne, urządzenia rekreacyjne (oprócz siłowni plenerowej) wykonane są z elementów drewnianych.

Historyczny charakter obiektu zakłóca wprowadzenie nowoczesnych materiałów i form. Do umocnienia konstrukcji wału użyta została tzw. geokrata, co jest rozwiązaniem dalekim

² Metoda przekładkowa, zwana również rusztową, polega na układaniu warstwami wzdłuż i w poprzek biegu wału drewnianych bierwion i przesypaniu warstw drewna ziemią [http://www.targowek.info/].

Ryc. 2. Grodzisko Bródnowskie współcześnie

Źródło: fot. Kinga Olszewska

od znanych dawnym mieszkańcom grodu. Zainstalowana w sąsiedztwie grodziska w 2014 r. siłownia plenerowa, w ramach budżetu partycypacyjnego, jest odpowiedzią na potrzeby rekreacyjne mieszkańców Targówka. Jednakże jej jaskrawy, nowoczesny wygląd i umiejscowienie wprowadzają dysonans w ekspozycji obiektu od północnej strony, mimo iż gród przesłonięty jest częściowo przez zarośla tarniny. Połączenie bardzo współczesnej siłowni i średniowiecznego grodziska pokazują, jak ważne jest kształtowanie przestrzeni w okolicy elementu szczególnego tak, aby jego historyczny charakter podkreślać przez odpowiedni dobór materiałów i urządzeń oraz właściwe rozplanowanie umieszczenia nowych obiektów. Utworzony w XX wieku las miejski jest wyjątkiem od przytoczonych wcześniej przykładów. Współczesny krajobraz lasu odbiega znacząco wyglądem od krajobrazu puszczy i bagien, które pierwotnie okalały gród z osadą. Istniejący las jest jednak pewnego rodzaju namiastką dawnego naturalnego otoczenia grodziska i osady, a z aktualnym wyglądem grodziska komponuje się w spójną całość. Leśne otoczenie pozwala obserwatorowi lepiej wyobrazić sobie, jak gród dawniej wpisywał się w krajobraz i stanowi izolację od okolicznych bloków i ruchliwych ulic.

Grodzisko na przestrzeni lat – obiekt wielofunkcyjny

Upływ czasu odciska swoje piętno na otaczającej nas przestrzeni. Zmienia wygląd obiektów, ich wartość, wpływa również na role, jakie im narzucamy. Czasami czynnikiem sprawczym, który dokonuje tych przemian, są siły przyrody, w większości przypadków jest nim jednak człowiek. Grodzisko Bródnowskie zostało zniszczone przez pożar, a następnie na wieki przykryte zostało warstwą ziemi. Różnice w jego dawnym i dzisiejszym wyglądzie są znaczne, jednakże największe przemiany zaszły w funkcji, które obiekt pełnił niegdyś,

a które zgodnie z potrzebami współczesnego użytkownika ma obecnie realizować. Nic nie jest we współczesnych czasach tylko jednofunkcyjne, większość przedmiotów musi służyć realizacji wielu celów. Tak samo rzecz się ma z grodziskiem. Niegdyś służyło ono tylko jednemu celowi, który w dzisiejszych czasach jest realizowany skrajnie odmiennie. Narzucone obecnie grodzisku role do spełnienia są bardzo różne od pierwotnej, gdyż dopasowane są do współczesnych wymagań ludności. Funkcje, które ma pełnić, są współzależne i wynikają jedna z drugiej. Aby obiekt mógł być przedmiotem edukacji i atrakcją turystyczną, musiał być najpierw dokładnie przebadany.

Grodzisko jako obiekt refugialny

W celu ustalenia funkcji, jaką pełnił gród, konieczne było przeprowadzenie szeregu badań archeologicznych. Początkowo zakładano, że obiekt był przeznaczony do pełnienia funkcji gospodarczych, administracyjnych i wojskowych, jednakże dalsze badania pozwoliły lepiej określić jego kształt i konstrukcję, co wpłynęło na obalenie tej hipotezy. Jak wspomniano wcześniej, gród miał konstrukcję jednoczłonową, otoczony był przez bagna, prowadziło do niego tylko jedno wejście, a wewnątrz nie było zabudowane. Wszystkie te elementy przemawiają raczej za jego funkcją refugialną. Mieszkańcy, których życie toczyło się w przylegającej osadzie, którzy na co dzień zajmowali się głównie rolnictwem i hodowlą, traktowali grodzisko tylko jako schronienie w przypadku zagrożenia [Lipińska, 2001].

Grodzisko jako obiekt badań naukowych

Warszawa należy do miast, które nie są dokładnie przebadane archeologicznie ze względu na gęstą zabudowę. Zespół osadniczy z Bródna jest pierwszym odkrytym przez badaczy stanowiskiem w aktualnych granicach stolicy, które było zamieszkałe w okresie wczesnośredniowiecznym. Na początku XX wieku Robert Jakimowicz, w trakcie wycieczki, zwrócił uwagę na „...wydmę paraboliczną, być może uzupełnioną i przystosowaną ręką ludzką do obrony...” [Piotrowski, Wójcik, 2008]. Jednak właściwego odkrycia grodziska wraz z lokalizacją i opisem dokonał Jan Płoński w okresie międzywojennym [Piotrowski, 2001]. Wykopaliska archeologiczne zostały rozpoczęte dopiero po II wojnie światowej, prowadzone od 1949 do 2002 roku, kierowane były kolejno przez Krystynę Musianowicz, Bogusława Gierlacha, Olgę Lipińską i Andrzeja Piotrowskiego. Archeolodzy prowadzili badania na terenie grodziska i osady łącznie przez 12 sezonów wykopaliskowych [Piotrowski, Wójcik, 2008]. Badania te pozwoliły ustalić czas powstania, konstrukcję grodziska i budynków osady, a także dostarczyły wielu informacji dotyczących życia mieszkańców [Piotrowski, Wójcik, 2008]. Na podstawie zachowanych szczątków określono dietę, codzienne zajęcia, również znaczącą rolę grodu w kontroli przeprawy przez Wisłę w najbliższej okolicy. Część materiałów pozostaje nadal ukryta pod ziemią w oczekiwaniu na nowe metody badawcze [Piotrowski, 2001].

Grodzisko jako obiekt służący edukacji

Bródno kojarzy się raczej mieszkańcom Warszawy z Cmentarzem Bródnowskim, a nie z grodziskiem wczesnośredniowiecznym [Piotrowski, 2001]. Funkcja edukacyjna obiektu ma ogromne znaczenie w poszerzaniu wiedzy historycznej warszawiaków. W 1964 roku narodziła się idea powstania na tym terenie Rezerwatu Archeologicznego, która wiązała się z koniecznością prowadzenia dalszych badań archeologicznych [Lipińska, 2001]. Do utworzenia Rezerwatu nigdy jednak nie doszło. Na terenie Lasu Bródnowskiego utworzona została jednak Polana Archeologiczna, gdzie na kolejnych tablicach informacyjnych znajdują się opisy dotyczące życia mieszkańców osady i konstrukcji grodziska. W budynku Urzędu Dzielnicy Targówek udostępniono ekspozycję wraz z makietą przedstawiającą grodzisko z otaczającą osadą, a na stronie internetowej Urzędu umieszczono prezentację multimedialną. W okolicy Grodziska urządzone były również festyny historyczne, które przybliżyły rzemiosło, sztukę wojenną i ubiór dawnych mieszkańców osady. W ostatnich latach miejsce tych festynów zostało przeniesione na teren Parku Bródnowskiego. Jednak do tej pory w ciągu roku szkolnego, a również w wakacje, organizowane są dla dzieci wycieczki po lesie i okolicy wału, przybliżające historię osady i grodziska. Władze dzielnicy Targówek mają w planach utworzenie „Warszawskiego Parku Archeologicznego – Grodzisko na Bródnie”, z kompleksem edukacyjno-wypoczynkowym i pawilonem wystawienniczym, gdzie oprócz ekspozycji zabytków pochodzących z wykopalisk, historię obiektu można będzie poznać poprzez prezentacje multimedialne, zabawy plastyczne i filmy o tematyce archeologicznej [<http://www.targowek.waw.pl/>]. W ramach budżetu partycypacyjnego na 2016 rok zaproponowano edukacyjną grę plenerową „Targówek, tu zaczyna się Warszawa”, w postaci plansz z zagadkami, umieszczonych w Lesie Bródnowskim i Parku Bródnowskim. Gra ma promować całoroczne aktywne spędzanie wolnego czasu i szerzenie edukacji o wartości historycznej Targówka dla Warszawy. Niestety – projekt tej gry nie zdobył wystarczającej liczby głosów, aby doszło do jego realizacji. Dodatkową atrakcją i formą edukacji może być stworzenie bezpłatnej aplikacji na urządzenia mobilne, w formie interaktywnej makiety, na przykładzie aplikacji stworzonej dla Grodu Gnieźnińskiego³.

Grodzisko jako atrakcja turystyczna i promocja dzielnicy Targówek

W kontekście Warszawy Grodzisko wydaje się ginać w natłoku atrakcji, które zapewnia lewobrzeżna część miasta. Potencjalna wartość obiektu, z punktu widzenia turystyki i promocji dzielnicy, jest duża, ma to związek z lokalizacją, zagospodarowaniem i dostępnością terenu oraz planowanymi inwestycjami. W lesie, który otacza grodzisko, poprowadzono ścieżki spacerowe i interdyscyplinarną ścieżkę edukacyjną. Polana, na której obiekt się znajduje, wyposażona jest w plac zabaw, wiaty i urządzenia rekreacyjne. Przez cały rok, zwłaszcza w okresie letnim, teren lasu odwiedza wielu spacerowiczów, biegaczy i rowerzy-

³ Aplikacja zdobyła nagrodę główną trzeciej edycji Mobile Trends Awards 2013 w kategorii „Aplikacja mobilna – edukacja” <http://www.mppp.pl/makieta-ar/>

stów, a na polanie archeologicznej urządzone są ogniska i grille. Znajdujące się w pobliżu centra handlowe przyciągają duże rzesze klientów, którzy zmęczeni nadmiarem bodźców, oferowanych przez tego typu obiekty, mogą szukać wytchnienia w lesie, a także w otoczeniu grodziska. O dużej dostępności świadczą: rozwinięta infrastruktura drogowa, dobra komunikacja miejska, z planowaną stacją metra przy Urzędzie Dzielnicy Targówek, w odległości około 1 km od grodziska. Oferta edukacyjna obiektu, festyny historyczne, planowany park archeologiczny i kompleks edukacyjno-wypoczynkowy, a także organizowanie imprez plenerowych, związanych ze sportem i nauką, w okolicach grodziska, mogą stać się istotnym przyczynkiem do zwiększenia popularności Targówka wśród innych dzielnic Warszawy, a także zaistnienia na turystycznej mapie stolicy. Warunkiem jest jednak promowanie tych obiektów i wydarzeń nie tylko wśród społeczności lokalnej, ale i przy użyciu środków masowego przekazu, zwłaszcza stron internetowych, portali społecznościowych, a także – z wykorzystaniem aplikacji mobilnych dedykowanych turystyce.

Podsumowanie

Grodzisko Bródnowskie jest bezapelacyjnie niezwykłym obiektem w zurbanizowanym krajobrazie stolicy. Wyróżnia go historia, forma i unikalność. Pozostałe zabytki Warszawy zostały wchłonięte przez tkankę miasta i wtopiły się w jego panoramę, nie zawsze z korzyścią dla ich ekspozycji. Bródnowski gród, wraz z okalającym lasem, zdaje się stawiać opór osaczającej go z zewnątrz, współczesnej architekturze. Kolejne stulecia wpłynęły na wygląd samego obiektu, ale także na wygląd powiązanego z nim krajobrazu. Dawne bagna i puszcze zastępuje dzisiaj las powstały w XX wieku, rozrastające się w dużym tempie centra handlowe i osiedla mieszkaniowe. Zmodyfikowane otoczenie i potrzeby obecnych użytkowników wymogły przypisanie nowej roli grodzisku, bardzo odbiegającej od pierwotnej. W dniu dzisiejszym obiekt ma być wielofunkcyjny, służyć nauce, edukacji i turystyce. Znakiem naszych czasów, oprócz narzucenia nowych funkcji, jest używanie współczesnych narzędzi i technologii do ich wypełnienia. W przypadku realizacji planowanych inwestycji oraz odpowiedniej promocji wzrośnie świadomość mieszkańców o historycznej wartości zespołu osadniczego z Bródna. Grodzisko stanowi element szczególnie w otoczeniu, a wraz z upływem lat jego ranga w skali warszawskiej ma szansę rosnąć.

Bibliografia:

Kołos-Szafrańska Z., 1966, *Preludium Warszawy*, Nasza Księgarnia, Warszawa, s. 44.

Lipińska O., 2001, *Gród i osada podgrodowa na Bródnie Starym w świetle badań prowadzonych w latach 1949-1966*, „Z otchłani wieków”, R. 56, Nr 1-2/2001.

Miśkiewicz M., 2001, *Bródno Stare i jego znaczenie w rozwoju Mazowsza wczesnośredniowiecznego*, „Z otchłani wieków”, R. 56, Nr 1-2/2001.

Piotrowski A., 2001, *Bródno czeka...*, „Z otchłani wieków”, R. 56, Nr 1-2/2001.

Piotrowski A., Wójcik A., 2008, *Targówek – tu zaczyna się Warszawa. Wczesnośredniowieczne osadnictwo Warszawy*, publikacja zrealizowana ze środków Dzielnicy Targówek m.st. Warszawy.

strony internetowe:

<https://www.google.pl/maps/> (dostęp: 19.04.2016)

<http://www.mppp.pl/makieta-ar/> (dostęp: 25.05.2015)

<http://www.targowek.waw.pl/> (dostęp: 15.02.2015)

A particular element in its surroundings – the signs of time on the example of GrodziskoBródnowskie in Warsaw

ABSTRACT

The article discusses early medieval settlement “GrodziskoBródnowskie” in Warsaw as particular element in the surroundings. Discovered in the twentieth century, thoroughly tested, is a symbol of the past. Modern materials used to revalue of the object, as well to shape its environment may understate the historical significance of the settlement. Various relations between the element and the surrounding landscape are the evidence of changing functions in the area over the centuries and recognized them as signs of the times. Settlement was once a place of refuge, today will be the object of research, education, and provide a tourist attraction and help to promote the district.
